

ТЕНДЕНЦІЇ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто явище жіночої злочинності, виявлено її специфіку та основні тенденції. Надано характеристику найбільш типовим злочинам, які скоюють жінки та визначено сфери, в яких вони вчиняються. Зосереджено увагу на особливостях та складнощах процесу ресоціалізації жінок, які порушили закон. Окреслено проблемні питання щодо протидії жіночій злочинності, висловлено окремі пропозиції.

Ключові слова: жіноча злочинність, ресоціалізація засуджених жінок, сфери жіночої злочинності, жіночий рецидивізм.

В статье рассмотрено явление женской преступности, выявлена её специфика и основные тенденции. Дается характеристика наиболее типичных преступлений, которые совершают женщины, определены сферы, в которых они совершаются. Сосредоточено внимание на особенностях и трудностях процесса ресоциализации женщин, которые нарушили закон. Очерчены проблемные вопросы относительно противодействия женской преступности, высказаны отдельные предложения.

Ключевые слова: женская преступность, ресоциализация осужденных женщин, сферы женской преступности, женский рецидивизм.

The article considers the phenomenon of female crime, revealed its specificity and key trends. A characteristic of the most common crimes committed by women, identified areas in which they occur. Focused attention on the characteristics and difficulties encountered in re-socialization of women who have broken the law. Outlines the problem issues on countering female criminality, made some suggestions.

Key words: women's crime, re-socialization of women convicts, the scope of female criminality, female recidivism.

Постановка проблеми. Злочинність сама по собі не є чимось світлим та позитивним, і тому справедливо викликає у суспільстві почуття обурення, засудження, страху, ненависті, відрази. Але навіть у межах цього явища є такі аспекти, які ззагалі здаються чимось бруталним та брудним. До них, на нашу думку, зокрема належить злочинність серед жінок. Однак, незважаючи на суб'єктивне ставлення до цієї проблеми, так чи інакше, вона є такою ж соціальною реальністю, як і матері-героїні або жінки в бізнесі, і тому заслуговує на суспільну увагу.

Жінка є берегинею домашнього вогнища, впливає на поведінку чоловіка та виховання дітей, переважно саме вона визначає відносини в родині. Тому без перебільшення можна сказати, що залучення жінки до злочинної діяльності та поширеність жіночої злочинності впливає на моральний стан суспільства суттєвіше, ніж поширення чоловічої злочинності. Саме тому можна погодитися із думкою про те, що показник злочинності серед жінок є своєрідним індикатором здоров'я суспільного життя [18]. Особливо страшно, коли жінка знаходиться за ґратами, втрачаючи своє біологічне та соціальне призначення. Тому

дослідження даної проблеми є актуальним та потребує уваги з боку суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій. Розгляд питання жіночої злочинності було започатковано класиками, зокрема Ч. Ломброзо, який у своїй роботі «Жінка злочинниця та повія» висвітлював дане явище [14]. Серед дослідників сучасності проблему жіночої злочинності розглядали Ю. Антонян, А. Блага, О. Назаров [1-2; 6; 19; 22] та ін. Жіночу злочинність у подружній сфері вивчали Д. Шестаков [21], Л. Крижна [12], А. Бова [7-8]. Проблеми рецидиву серед жінок порушували у своїх роботах В. Батиргарєєва [4-5], В. Меркулова [15]. Питання виправлення засуджених жінок розглядалися в монографії В. Бадири, Т. Денисової [3], у статтях Т. Мосійчук [16-17] та ін.

Однак, попри це, на сьогодні існує значна нестача інформації щодо стану жіночої злочинності, яка вважається чимось вторинним по відношенню до злочинності серед чоловіків. Статистичні дані МВС не виділяють жіночу злочинність в окрему категорію, а фіксують лише виявлену кількість осіб жіночої статі, які скоїли злочин. Жіночу злочинність прийнято розглядати як певне виключення із загальної злочинності.

Тому метою цієї роботи є розгляд основних тенденцій явища жіночої злочинності. Завданнями дослідження виступає вивчення особливостей жіночої злочинності в сучасних умовах, аналіз специфіки жінки, яка порушила закон та огляд проблеми ресоціалізації жінки-злочинниці.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що положення жінки протягом певного часу постійно змінюється, рівень жіночої злочинності залишається нижче рівня злочинності серед чоловіків у п'ять-сім разів. І це незважаючи на те, що жінок у країні більше ніж чоловіків. Наприклад, за даними статистики МВС України у 2005-2011 рр. відсоток жіночої злочинності у суспільстві коливався в межах 12,7-13,9 % від усієї злочинності [20]. Отже, питома вага жінок, які скоїли злочин, є значно меншою ніж питома вага чоловіків-злочинців, при цьому частка жінок у населенні країни становить більше половини.

Разом із тим, останнім часом спостерігається збільшення відсотку злочинів, які скоюють жінки. Що характерно, схожі тенденції відбуваються не лише в Україні, а й в інших державах світу.

Крім того, жіноча злочинність є розмитою, оскільки, по-перше, частину злочинів жінки скоюють у співучасті із чоловіками, по-друге, за чималим числом злочинів чоловіків стоять жінки: або у роки підбурювачів, або посібників, яких, як правило, не викривають і не притягують до кримінальної відповідальності. Жінки відіграють ту роль, яка кримінальним законом не визнається злочинною: споживачі здобутого злочинним шляхом майна, провокатори розвитку певних потреб та інтересів, які задовольняються девіантним шляхом і т. ін.

Соціальна активність жінок має зворотним боком збільшення їхньої частки у посадових, господарських та майнових злочинах. Так, у структурі осіб, що скоїли службові злочини, жінки зустрічаються у два-три рази частіше, ніж серед осіб, які вчинили усі інші види злочинів [11]. Тому можна стверджувати, що близько третини службових злочинів мають жіноче обличчя.

Сфери, де жінка виконує професійні функції, передусім, пов'язані із можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей (наприклад, торгівля, громадське харчування, бухгалтерія) або до корупційних схем (медицина, освіта тощо). В основному жінки працюють у такій криміналізованій сфері як торгівля, тому не випадково, що вони переважають у такому злочині як обман покупців. Передача торгівлі у приватну власність лише погіршила ситуацію. У, так званій, «човниковій» торгівлі зайняті в основному жінки, а її супроводжують корупція й рекет [18].

Іншим типовим місцем прояву жіночої злочинності є сімейно-побутова сфера, яка є традиційно «жіночою». У дослідженні Д. Шестакова, яке ґрунтувалося на вибірковому вивченні кримінальних справ і результатах опитування осіб, які відбували покарання за злочини, вчинені у сімейній сфері, докладно розглянуті соціальні та психологічні

особливості осіб чоловічої та жіночої статі, котрі брали участь у сімейних конфліктах. Виявилось, що у підгрупі жінок-чоловіковбивць (8 % злочинів від кількості вчинених вбивств у сім'ї) реаліями сімейного життя були: недостатня забезпеченість чоловіка грошима (75 %); пияцтво чоловіка (44 %); житлова невлаштованість (28 %); перевага зарплати дружини над зарплатою чоловіка (22 %); розходження у поглядах подружжя щодо розподілу домашніх обов'язків (19 %); недостатня авторитарність чоловіка (5-16 %) [7, с. 15]. Отже, у жіночій насильницькій злочинності на побутовому ґрунті особливу роль відіграють соціально-економічні та психологічні чинники.

Серед мотивів вбивства жінками своїх чоловіків слід назвати самоствердження (33 % осіб), прагнення позбутися турбот (32 %), намагання перешкодити залишенню сім'ї (19 %), ревності (14 %), користь (2 % жінок, які вбили своїх чоловіків) [21, с. 37].

На тенденції підвищення агресивності та криміногенно-небезпечних дій жінки у сімейно-побутових конфліктах наголошується у роботі Л. Крижних: «за результатами вивчення кримінальних справ питома вага осіб жіночої статі, які вчинили злочини у сфері сімейно-побутових відносин зросла за останні роки більше ніж удвічі» [12, с. 8]. Цікаво, що завчасно продуманий характер мають 60 % убивств, вчинених жінкою, і лише 42 %, вчинених чоловіками. Отже, слід визнати відносно більшу латентність злочинів, які вчинені дружинами проти своїх чоловіків [7, с. 18].

У своєму дисертаційному дослідженні (вивчено 317 кримінальних справ) Л. Крижна виокремлює дві підгрупи жінок-злочинниць. Першій притаманні риси суб'єктивного характеру – невірноваженість, емоційна нестійкість, розбещеність, аморальні погляди, важко пояснювана дратівливість, надмірно принизливе ставлення до членів сімейно-побутового оточення і т. ін. Іншу підгрупу складають жінки, які скоюють злочини за наявності віктимної поведінки потерпілої сторони. Іноді це свідоме провокування, особливо при систематичному вживанні спиртних напоїв, знущаннях, образах, погрозах, інших фактах протиправної поведінки [12, с. 8-9].

Теза про те, що часом чоловіки зумовлюють своїми діями насильство проти себе постає і в інших роботах. У дослідженні Б. Головкина (вивчено 500 кримінальних справ, проведено по 100 інтерв'ю з чоловіками та жінками, які вчинили злочин, та опитано 120 дільничних інспекторів) розглядається розпачливо-рішучий тип злочинця (питома вага складає 15 %; переважно жінки 14-29 років, у більшості випадків заміжні), який в силу певних психологічних особливостей у своїй поведінці більше керується почуттями, інтуїцією, нерідко амбіціями. Характерно, що вирішальну роль у переростанні стану розпачу винних у стійку рішучість до вчинення тяжкого злочину відіграє віктимна поведінка потерпілих (тобто чоловіків), які в одних випадках тривалий час знущалися над

майбутніми злочинцями, а в інших – величезно-дезадаптивний спосіб життя [9, с. 7]. Звідси випливає, що частина злочинів, які скоюють дружини проти своїх чоловіків, обумовлена реакцією на неправомірну поведінку останніх [7, с. 18].

Згідно із дослідженням Д. Шестакова, загалом для злочинців, що скоїли подружнє вбивство, показовим є перевага у заробітній платі над потерпілими. У сім'ях, де дружини отримували більшу заробітну плату, ніж чоловіки, або заробіток був однаковий, траплялося більше випадків убивства чоловіка. Виявлено, що убивцями дружин є переважно робітники, а чоловіків – особи, які не працювали і не навчалися. При цьому освіта злочинців обмежувалася початковим рівнем або неповним середнім чи середнім [8, с. 19].

В цілому питома вага жінок серед осіб, які вчиняють окремі види злочинів, така: обман покупців – 80 %; шахрайство – 41 %; вбивство – 12 %; грабж – 8 %; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень – 7 %; розбій – 6 %; необережні злочини – 5 % (з них автотранспортні – 2 %) [18]. Крім того, існують і суто «жіночі» види злочинів, наприклад, вбивство своєї новонародженої дитини.

Сучасна жіноча злочинність має якісно новий характер. Часто жінка не тільки очолює злочинну групу, але і організовує, і скоює найбільш жорстокі і витончені злочини. Як тут не пригадати, що ще Ломброзо відзначав, що «справжні жіночі злочинні типи більш жахливі, ніж чоловічі» [14, с. 176].

За даними дослідження В. Батиргарєєвої останнім часом констатується погіршення кількісно-якісних показників і серед жіночої рецидивної злочинності. Про це свідчить, зокрема: а) збільшення протягом останніх років питомої ваги рецидивізму в жіночій злочинності майже на третину; б) збереження до недавнього часу тенденції до зростання жіночої рецидивної злочинності, темпи приросту якої в деякі роки випереджають відповідні показники рецидивної злочинності чоловіків; в) питома вага жінок-рецидивісток серед усіх злочинців-рецидивістів на рівні 7-8 %, тоді як за радянських часів вона не перевищувала 5-7 % з урахуванням того, що за тодішнім кримінальним законодавством рецидив складали випадки вчинення як умисних, так і необережних злочинів; г) більша, ніж у чоловіків, наркотична залежність, що зумовлює перевагу в структурі жіночого рецидивізму злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, порівняно з аналогічними злочинами рецидивістів-чоловіків [5].

Основними тенденціями розвитку жіночого рецидивізму в Україні є: а) кардинальна зміна порівняно з минулими часами його характеру за рахунок переважання наркотичної злочинності над злочинами насильницької спрямованості; б) вузький спектр злочинних проявів порівняно зі структурою первинної злочинності жінок; в) переважання серед рецидивісток спеціального рецидиву; г) незначна частка злочинів, скоєних через помсту або ревності; д) практична відсутність у середовищі

рецидивісток ідейних «злочинниць-кар'єристок»; є) ускладнений процес соціальної адаптації порівняно з адаптацією чоловіків унаслідок більш тяжких соціальних наслідків відбування покарань та ін. [5].

Разом із тим показник жіночого рецидивізму менший, ніж чоловічого. Більшість жінок (83 %) на момент вчинення злочину не мали судимості, 14 % – мали одну судимість, 1 % – дві, 2,5 % – три і більше. Але ресоціалізація жінок-рецидивісток відбувається важче [18].

Проблема «жінки у в'язниці» є особливо злободенною у зв'язку із тим, що реалізація принципу рівності всіх перед законом далеко не завжди задовольняє природні очікування жінок, а робота з жінками-в'язнями у пенітенціарних установах має істотні особливості, які необхідно враховувати. Адже ресоціалізація жінок, які вчинили злочин, в силу фізіологічних, психологічних, соціальних та інших чинників, має власну специфіку. Тому розглянемо особливості ув'язненої жінки більш докладніше.

З одного боку ув'язнення є однією з основних форм відчуження злочинця від соціуму, а з іншого – у в'язниці особистість позбавлена приватності, якої в силу своїх соціально-психологічних особливостей так потребує жінка.

Крім того, жінки більш емоційні, мають підвищену сугестивність, більш чутливі до умов життя, до характеру взаємин з оточуючими. Тому відбування покарання, умови відчуження (необхідність дотримання вимог режиму, бідність предметного світу та ізоляція, сенсорна депривація, скрученість, специфічні форми звернення адміністрації і засуджених), що існують у місцях позбавлення волі, здійснюють на жінок більш сильний вплив, ніж на засуджених чоловіків [10].

Тому жінки, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, швидше руйнують позитивний соціальний стереотип, швидше десоціалізуються. Їхні психологічні стереотипи та соціальні зв'язки руйнуються швидше, ніж у чоловіків. Крім того, жінці складніше подолати інерцію злочинної діяльності та включитися до процесу ресоціалізації. Більшості з них нікуди повертатися, сім'ї розпалися, зв'язки із дітьми розірвані, навички роботи втрачено [13, с. 816].

При цьому чим більший вік засудженої жінки, тим важче проходить її реабілітація. З віком все гостріше відчувається втрата особистісних перспектив, змінюються соціальні функції, звички, реакції на різні конфліктні ситуації.

Як зазначив російський кримінолог В. Кудрявцев, сім'я – це головний ланцюжок у злочинному ланцюгу. Для злочинниць, як у період відбування покарання, так і в період адаптації, родина є важливим стримуючим фактором. Але якщо у більшості чоловіків-злочинців за таких обставин сім'я зберігається, то у жінок – руйнується, а створити нову сім'ю їм рідко вдається. Розлучені чоловіки вступають до повторного шлюбу частіше, ніж жінки, приблизно на 10 % [13, с. 812].

Складнощі процесу ресоціалізації жінок, які відбувають покарання, підтверджує дослідження Т. Мосійчук, під час якого було порівняно чотири групи: чоловіків-офіцерів української армії, студенток, які здобувають вищу освіту, підлітків, які знаходяться на лікуванні в санаторії, та жінок, які відбувають покарання. Згідно із ним, статусно-рольовий набір засуджених жінок практично співпадає з рольовим набором підлітків [16, с. 118], що свідчить про їхнє відчуження від соціуму, деформування процесу їхньої соціалізації. Також було зафіксовано низький кількісний показник професійних ролей, віднесення їх на останнє місце жінками, які відбувають покарання, що вказує на їх низький економічний статус в економічній і фаховій структурах суспільства та може підштовхнути їх до позасоціальних засобів вирішення своїх матеріальних проблем після відбуття терміну покарання [16, с. 118].

Про відчуження засуджених жінок від соціуму або неповне входження до нього, а також про неповну включеність у неформальну домашню зайнятість свідчить незначний рейтинг побутових ролей, які характеризують жінку як господиню та хранительку домашнього затишку. Їх побутова некомпетентність чи деідентифікація за відсутності повної сім'ї ускладнює їх власний стан та стан їхніх дітей.

Проте за кількістю специфічних «кримінальних» ролей засуджені жінки посідали перше місце. На думку Т. Мосійчук, кримінальність жінок, прийняття ними специфічних ролей, «прийнятної ідентичності», пов'язана у значній мірі з утратою межі статевої ідентичності чи гендерною незрілістю [16, с. 120].

Отже, засудженим жінкам притаманне слабке залучення у соціальне життя, нереалізованість у сім'ї, заниження особистісних якостей, що підтверджує існування психологічної деформації особистості жінок, які обрали кримінальні засоби вирішення життєвих проблем [16, с. 119].

Крім того, жінка за своєю біологічною та психологічною сутністю є особою не публічною, а

приватною і тому потреба побути наодинці, можливість зачинитися у «власному світі» для неї є дуже важливою. Водночас нікому не потрібно доводити, що перебування у в'язниці – це життя у всіх на виду – у адміністрації, охоронців, інших ув'язнених – без можливості до усамітнення та приватності. Колективне життя в місцях позбавлення волі є важким випробуванням і для чоловіків, але вони не втрачають при цьому власної чоловічої ідентичності, а стають лише жорсткішими. Навпаки, жінка, яка пройшла в'язницю втратила здатність до приватного життя. Отже, в'язниця – це суто чоловічий витвір, який розрахований на чоловіків та накладає на особистість жінки більш важкий відбиток.

Головне, що скоюючи злочин та відбуваючи за нього покарання, жінка втрачає повагу до патріархального світу, створеного чоловіками. Разом із цим, вона втрачає власну жіночу сутність. Через це ті, хто «ходять у штанах», перестають бути для неї авторитетом, і у власному житті вона навчається обходитися без чоловіка як життєвої потреби.

Висновки. Підводячи підсумок зазначимо, що, незважаючи на те, що жінок більше ніж чоловіків, жіноча злочинність у декілька разів менша за злочинність серед чоловіків. Тому жіночій злочинності не приділяють такої пильної уваги, а вважають її вторинною по відношенню до чоловічої злочинності. Однак жіноча злочинність на даний момент має швидші темпи зростання, ніж чоловіча, що не може не викликати стурбованості в суспільстві. Також жіноча злочинність має більшу латентність. Прояви жіночої злочинності є найвищими у сферах, до яких жінка найбільше залучена – сімейно-побутовій та серед професій, які традиційно вважаються «жіночими». При цьому жінкам, які пройшли через місця позбавлення волі, складніше дається процес ресоціалізації. Всі ці фактори потрібно враховувати при подальшій розробці проблеми та при впровадженні програм із попередження та подолання наслідків жіночої злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альперн Л. Изгнание из «приватного» в «публичное»: тюремный эксперимент по созданию женщины нового образца / Л. Альперн // Развитие личности. – 2004. – №2. – С. 186–194.
2. Антонян Ю. М. Преступность среди женщин / Ю. М. Антонян. – М., 1992. – 256 с.
3. Бадира В. А. Правові основи виправлення та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі: [монографія] / Бадира В. А., Денисова Т. А. – Запоріжжя, 2009. – 168 с.
4. Батиргарєєва В. С. Жіноча рецидивна злочинність в Україні: кримінологічний аналіз сучасного стану / В. С. Батиргарєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – № 3(42). – С. 200–211.
5. Батиргарєєва В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія» / В. С. Батиргарєєва. – Харків, 2010.
6. Блага А. Про жіночу злочинність / А. Блага // Право України. – 1999. – № 9. – С. 88–89.
7. Бова А. Кримінологія гендера: дослідження подружнього насильства / А. Бова // Український соціум. – 2004. – №2 (4). – С. 13–20.
8. Бова А. А. Моделі факторів, що обумовлюють насильство в сім'ї / А. Бова // Український соціум. – 2005. – № 1(6). – С. 15–25.
9. Головкин Б. М. Сімейно-побутові конфлікти в системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія» / Б. М. Головкин. – Харків, 2003. – 20 с.
10. Дебольский М. Г. Гендерные особенности осужденных женщин, формы и методы оказания им психологической помощи [Электронный ресурс] / М. Г. Дебольский, И. А. Матвеева. – Режим доступа: <http://www.jurpsy.ru/lib/articles/id/24900.php>.

11. Кальман О. Г. Злочинність в Україні: основні тенденції [Електронний ресурс] / О. Г. Кальман, І. О. Христинич. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/bozk/2007/17text/g17_04.htm.
12. Крижна Л. В. Попередження злочинів, що вчинюються у сфері сімейно-побутових відносин : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. «Кримінальне право та кримінологія» / Л. В. Крижна. – Київ, 2000. – 17 с.
13. Кримінологія : [учебник для вузов] / Под общ. ред. А. И. Долговой. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
14. Ломброзо Ч. Жінщина преступница и проститутка / Ч. Ломброзо, Г. Ферреро ; Предисл. В. Чудновского. – Ставрополь: Издательство А. А. Торбы, 1991. – 224 с.
15. Меркулова В. О. Особливості жіночої рецидивної злочинності / В. О. Меркулова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 2. – С. 93–98.
16. Мосійчук Т. Є. Особливості ідентифікації та самоідентифікації у девіантних групах / Т. Є. Мосійчук // Вісник Одеського національного університету. – 2008. – Т. 13. – Вип. 3. Соціологія і політичні науки. – С. 113–121.
17. Мосійчук Т. Е. Проблемы социальной реабилитации молодых осужденных женщин / Т. Е. Мосийчук, В. И. Подшивалкина // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць. – Одеса, 1997. – Вип. 1-2. – С. 51–61.
18. Надьон О. Жіноча злочинність: деякі особливості розслідування справ [Електронний ресурс] / О. Надьон. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1111/%CD>
19. Назаров О. А. Гендерні особливості смислової сфери осіб, що вчинили насильницький злочин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. А. Назаров. – Харків, 2007. – 19 с.
20. Статистика МВС: стан та структура злочинності в Україні за 2005-2011 рр. [Електронний ресурс] – Міністерство внутрішніх справ України. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>
21. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / [Горшенков Г. Н., Кабанов П. А., Касторский Г. Л. и др.]; под ред. докт. юрид. наук, профессора Д. А. Шестакова. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 353 с.
22. Чугуенко В. М. Социальные факторы женской преступности / В. М. Чугуенко, Е. И. Лупан // Перспективи. – 2008. – № 3. – С. 106–112.

Рецензенти: Хижняк Л. М., д.соц.н., професор;
Ляпіна Л. А., к.політ.н., доцент.

© Чаплик М. М., 2012

Дата надходження статті до редколегії 29.09.2012 р.

ЧАПЛИК Микола Миколайович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціології управління Донецького державного університету управління.

Коло наукових інтересів: соціологія девіантної поведінки, соціологія злочинності, пенітенціарна психологія та педагогіка, історія соціологічних теорій, етносоціологія, конфліктологія.